

LEGIUNEA XIII GEMINA ÎN COLONIA DACICA SARMIZEGETUSA ?

GICĂ BĂEȘTEAN

Autorul demonstrează că **legiunea XIII Gemina** sau cel puțin o parte a acesteia a participat la programul constructiv al coloniei **Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa**.

Dacă prezența legiunii III Flavia Felix la Sarmizegetusa este clară și nimeni nu o contestă, nu același lucru se poate spune despre legiunea XIII Gemina.

Ștampilele de pe materialul tegular aparținând primei unități apar aproape peste tot, mai ales în primele nivele de construcție a orașului. Pornind de la aceste considerații, s-a ajuns la concluzia că avem de-a face cu vexilații din legiunea III F. F. care au staționat la Sarmizegetusa, sau, conform altor păreri, au luat parte la programul de construcții¹.

Câteva inscripții ne vorbesc despre soldați din legiunea XIII² prezenți în Colonia Dacica, dar ei sunt puși în legătură cu perioada de început, atunci când guvernatorul și-a avut sediul aici. Există și părerea că aici ar fi staționat o vexilație a acestei unități militare³. Într-un articol al său, M. Bădău-Wittemberger încearcă să demonstreze contrariul⁴. Cloșca Băluță respice de la bun început și fără nici o argumentație posibilitatea ca ștampilele Legiunii XIII Gemina să provină de la Sarmizegetusa. Se pare că acest autor considera ipoteza enunțată mai sus drept inatacabilă⁵.

Argumentația domnului Bădău-Wittemberger se axează în jurul ideii că materialul cunoscut, până la data când a fost scris articolul său, nu a fost descoperit în timpul săpăturilor sistematice din Colonia Dacica, ci provenea fie din descoperiri mai vechi, întâmplătoare, fie din achiziții sau colecții particulare. Un alt

¹ M. Rusu, *Castrul roman Apulum și cetatea feudală Alba-Iulia* AIIA Cluj 22, 1979, p. 47-70; D. Alicu, *Le camp legionnaire de Sarmizegetusa*, în *Potaissa* 2, 1980, p. 23-28; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea VII-a Claudia și legiunea III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p.156; M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 156-157; R. Etienne, I. Piso, A. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general*, ActaMN 39-40/ 1, 2002-2003, p. 59-153.

² IDR III/ 2, 243, 248, 268, 337, 419, 432; M. Bădău-Wittemberger, *Considerații privind ștampilele Legiunii XIII Gemina del a Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, ActaMN 24-25, 1987-1988, p. 615.

³ V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 61; Bădău-Wittemberger, *op. cit.*, p. 616.

⁴Bădău-Wittemberger, *op. cit.*, p. 615-617.

⁵ IDR III/ 6, p. 24.

argument ar fi acela că producția civilă abundentă nu ar justifica funcționarea paralelă a unor ateliere militare, mai mult, există posibilitatea unor *officinae* oficiale. Toate piesele se află în depozitele muzeelor din Cluj-Napoca și Deva, am mai adăuga noi și Drobeta-Turnu Severin și București. Militarii ce sunt atestați în inscripții nu au legături cu lucrările edilitare.

În IDR III/6 sunt semnalate cel puțin 42 de exemple cu ștampile ale legiunea XIII Gemina, din 24 de tipuri diferite, la care se folosește în mod invariabil șablonul – „greșit de la Sarmizegetusa” sau „de proveniență necunoscută dar nu de la Sarmizegetusa” sau „aceeași ștampilă, la termele de la Micia, în Muz. Deva...dar greșit de la Sarmizegetusa, și în Muz. Național din București...”.

De aici am putea să înțelegem că niște colecționari au cedat materialul unor muzee sau aceste instituții au făcut achiziții de la particulari. Este greu de înțeles, însă, cum au putut greși în atât de multe cazuri cei care au inventariat piesele. Întrucât unele dintre ștampile au proveniența clară Micia, iar altele Sarmizegetusa și sunt atribuite Micieii doar pentru că nu au fost descoperite în timpul săpăturilor. Credem că problema ar trebui reconsiderată, iar în aceste condiții se ridică mari semne de interpretare asupra materialului din muzeele de la Deva și București, a căror origine de la Micia nu este tocmai sigură.

Profesorul Ioan Piso a publicat o piesă (condiții de descoperire necunoscute) despre care afirmă: „Cărămida a fost găsită în primăvara anului 1995, de către o țărăncă, la est de zidul de est al orașului”⁶. În acest caz avem de-a face cu antroponimul Pomponius Fortis⁷. Pare greu de crezut ca un colecționar să o fi pierdut undeva în afara zidurilor orașului, unde apoi a fost redescoperită. Chiar autorul este de acord că nu există indicii care să sugereze aducerea cărămizii din altă parte.

Anul acesta, în depozitele Muzeului Nou din Sarmizegetusa, am descoperit un fragment de cărămidă acoperit cu mortar pe ambele fețe. Pe o parte, de sub stratul de mortar, se putea observa existența unei ștampile ce nu putea fi citită, la care contraria lățimea cartușului. După curățare s-a dovedit a fi o ștampilă cu antropoinm, ce aparținea legiunii XIII Gemina⁸ (foto 1-2). Dimensiunile fragmentului sunt următoarele: L. = 58 cm, l. păstrată = 25 cm, î. = 5 cm. Cartușul este de formă dreptunghiulară și s-a păstrat destul de bine sub stratul de mortar; lipsește colțul drept, rupt cu cealaltă jumătate a cărămizii. Dimensiunile acestuia sunt următoarele: L. păstrată = 13 cm, l. = 5 cm, iar literele au înălțimea de 1,6 cm. În primul rând se văd foarte bine prescurtarea LEG de la *Leg(io)*, cu litera G în formă de C, din numărul formației se păstrează doar cifra X și o parte din bara orizontală de deasupra, nici una

⁶ I. Piso, *Les estampilles régulières de Sarmizegetusa*, EphemNap 6, 1996, p. 157.

⁷ IDR III/ 6, 239. Ștampila apare în inventarele Muzeului din Deva cu proveniența Sântămăria de Piatră. Apropierea de Micia reduce șansele ca piesa să provină de la Sarmizegetusa, dar nu le infirmă în totalitate.

⁸ IDR III/ 6, 245. Ștampila apare și la Micia, dar în condițiile în care ni se spune, pe de o parte, că sunt depozitate la București și în număr destul de mare la Deva (unde sunt numeroase, neinventariate și inedite), iar pe de altă parte că sunt greșit repertorizate de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, ni se dă de înțeles proveniența destul de explicit.

dintre cele trei haste nu mai pot fi citite. În rândul al doilea se văd foarte bine literele ST(*atius*, *-atii*) cu ligatură, urmate de un semn de despărțire, după care se văd foarte bine literele SEN și ceva mai prost păstrat T, de la SENTIA(*mus*, *-ni*). În mod clar avem o șampilă cu numeroase analogii în muzeele de la București și Deva.

Nici în acest caz condițiile de descoperire nu sunt clare, deoarece piesa nu a fost inventariată. Lipsa de interes s-a datorat probabil faptului că șampila a fost acoperită, iar după marginea de cartuș vizibilă toată lumea a crezut că avem de-a face cu Leg. III FF. Dar mai mult ca sigur provine din săpături arheologice desfășurate la Sarmizegetusa, întrucât marea majoritate a pieselor de marmură și a materialului tegular descoperit în săpăturile vechi se află depozitat în clădirea muzeului vechi din localitate. Având în vedere că noua locație a clădirii muzeului datează din anul 1984, probabil că această piesă reprezintă o descoperire recentă. În niciun caz nu se pune problema unei achiziții.

În anul 2003, împreună cu domnul Dorin Alicu de la MNIT Cluj-Napoca, am realizat săpături arheologice în Sarmizegetusa, pe proprietatea domnului Emil Crișan⁹. Se viza completarea planului unor clădiri descoperite în curtea muzeului vechi din localitate. Aici au fost deschise mai multe secțiuni, notate de noi MV. În MV 10, MV 9, MV 12, MV 13 se delimitează un zid, notat de noi Z 6, care continuă în grădinile dinspre vest și în curtea Muzeului Vechi spre est. La sud de acesta, aproape pe toată lungimea lui, avem un strat tegular de demolare a unui acoperiș (foto 3-5). În ciuda numărului mare de fragmente, șampile am descoperit doar pe două dintre ele, într-unul dintre cazuri avem de-a face cu PR COS¹⁰, iar în celălalt cu legiunea XIII Gemina. Chiar dacă stratul de deasupra demolării este unul răscolit, chiar dacă piesa a fost antrenată (nu se afla între celelalte fragmente sau sub ele) din altă parte, acel loc nu putea fi la o mare depărtare. În orice caz cu această piesă avem primul exemplu descoperit în timpul săpăturilor arheologice.

Și în acest caz avem de-a face cu o șampilă cu antroponim¹¹ (foto 6-7). Piesa se compune din trei fragmente, care au lungimea păstrată de 17 cm, lățimea păstrată de 22 cm și grosimea de 3 cm. Cartușul se păstrează pe o lungime de 7,5 cm, are lățimea de 4,5 cm, iar literele au 1-1,5 cm înălțime. O parte dintre litere sunt scrise inversat, la fel ca și cifra XIII, de altfel întreg textul este scris de la dreapta la stânga. În primul rând se vede G de la epitetul unității (rupt în două datorită unei spărturi recente) numeralul trupei, XIII, s-a păstrat foarte bine alături de G; de la *Leg(io)*. În rândul al doilea, din cauza rupturii, AVR(*elius*) lipsește, în schimb se păstrează MEN, cu litera N scrisă invers. Din rândul al treilea se observă foarte bine litera D și ceva mai estompat literele R și E. Se vede foarte bine și ligatura M + D.

⁹ CCA 2005, p. 318-319.

¹⁰ La nord de Z 6, în MV 8, într-o clădire cu contraforți, posibil un *horreum*, șampila PR COS apare însoțită și de cea a Leg. III FF. Șampila legionară este prinsă într-un cartuș cu marginile rotunjite, ceea ce ar putea pleda pentru o datare timpurie, 106-117.

¹¹ IDR III/ 6, 165. În muzeul din Deva apar piesele cu numerele de inventar 2344 și 2357, dar se precizează că nu provin de la Sarmizegetusa. În urma descoperirii noastre, credem că cei care au inventariat piesele au avut motive întemeiate pentru a le atribui Coloniei Dacica.

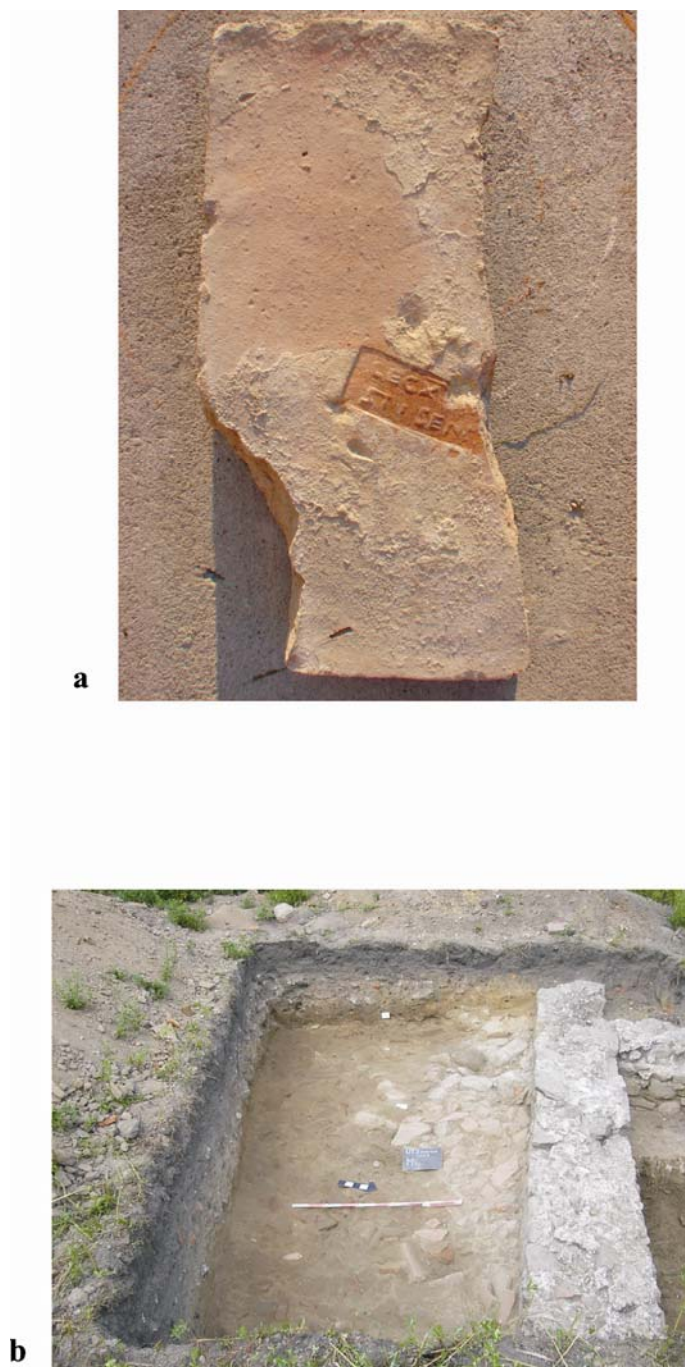

Fig. 1. a. Ștampila cu antroponimul ST(atius, -atii) SENTIA(nus, -ni); b. contextul descoperirii ștampilei.
Fig. 1. a-b. Stamp of a ST(atius, -atii) SENTIA(nus, -ni).

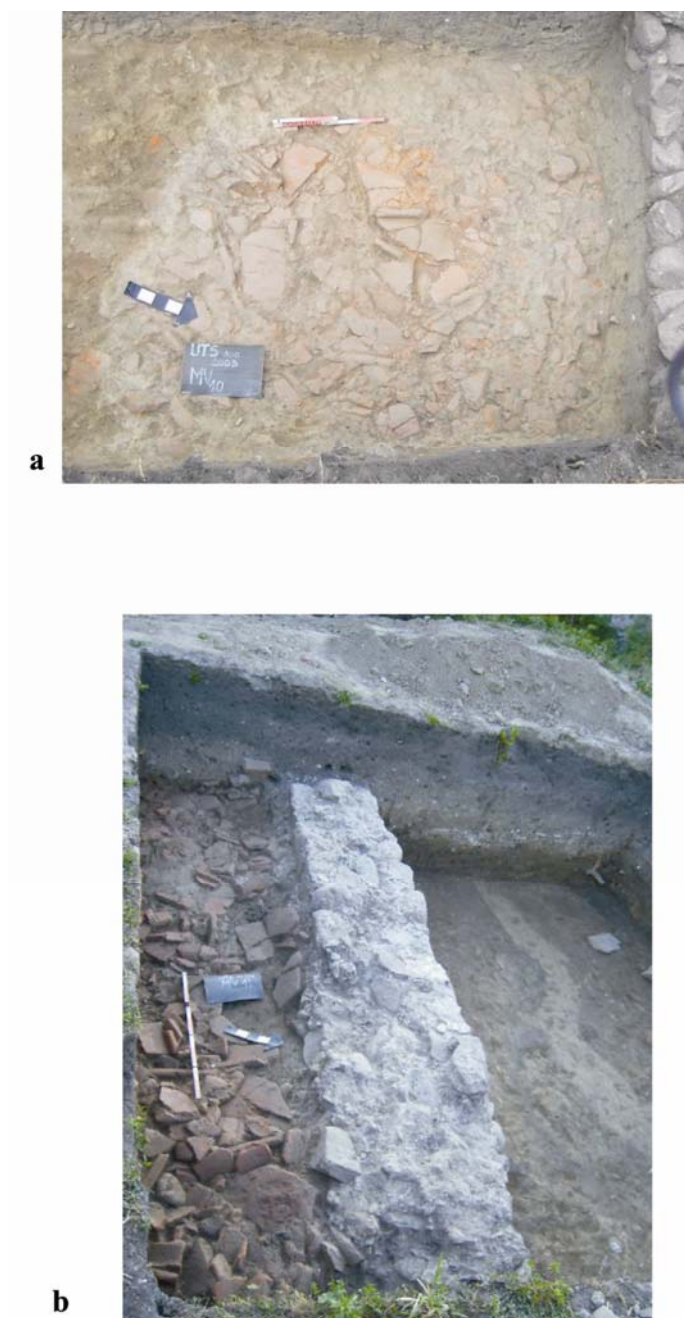

Fig. 2. a.-b. Z 6 surprins în MV 9, MV 10 și MV 11, de-a lungul căruia apare stratul de demolare a unui acoperiș, la suprafața căruia a fost descoperită cea de a doua șampilă.
Fig. 2. a-b. Z 6 discovered in MV 9, MV 10 și MV 11, along this wall it can see a demolition layer of a roof, at superior part of it have been founded the second stamp.

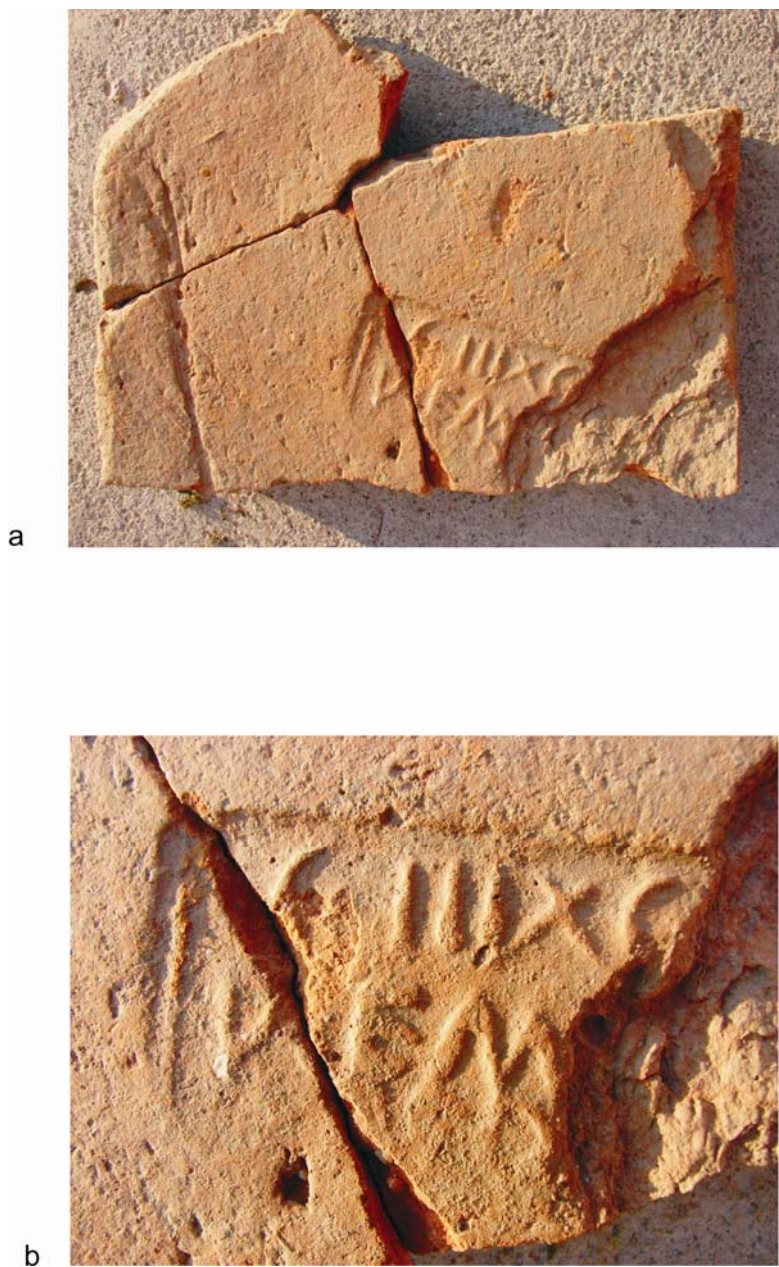

Fig. 3. a-b. Ștampila cu antroponimul AVR(*elius*) MENANDER.
Fig. 3. a-b. Stamp of a AVR(*elius*) MENANDER.

Aceste ultime piese scot din discuție, credem noi, argumentele potrivit cărora ștampilele legiunii XIII Gemina nu au fost descoperite în timpul săpăturilor recente, ca și părerea că nici una dintre ele nu se află depozitată la Sarmizegetusa. De altfel muzeele din Deva, Cluj sau București conțin piese mai importante decât materialul tegular, cu aceeași proveniență Ulpia. Motivul este unul simplu, oamenii sau instituțiile din aceste centre au desfășurat săpăturile arheologice aici. Este greu de răspuns de ce majoritatea materialului a părăsit muzeul local. Poate un răspuns ar putea fi acela al numărului mult mai mic față de ștampilele Leg. III F. F. Dar și mai greu de răspuns este la întrebarea: de ce nici puținele piese inventariate nu le-am mai putut regăsi în depozitele muzeului, nici măcar piesa publicată de domnul profesor Piso.

În ceea ce privește abundența producției civile sau oficiale, considerăm că acesta nu poate reprezenta un argument valabil în fața exemplurilor aduse în acest material.

Poate că militarii ce apar în inscripții nu au avut de-a face cu lucrările edilitare din Colonia Dacica, dar ștampilele arată faptul că cel puțin părți din efectivul militarilor legiunii XIII Gemina ar fi putut fi implicați.

Articolul de față nu-și propune să rezolve probleme de cronologie sau localizare în spațiu a trupei, numărul pieselor; condițiile de descoperire și ideile preconceptuate plecate de pe o pistă falsă nu fac posibil, în momentul de față, un asemenea demers. Considerăm însă că noile date justifică rediscutarea problemei participării legiunii XIII Gemina, sau doar a unei vexilații la programul constructiv desfășurat la Sarmizegetusa. Probabil că doar alte piese, cu condiții de descoperire clare, vor putea răspunde și la astfel de întrebări.

În acest moment un lot de tegule ștampilate, atât dintre cele aparținând militarilor, cât și din cele civile, au fost trimise în vederea unei analize de laborator. Chiar dacă rezultatele nu ne vor da răspunsul referitor la prezența legiunii în Colonia Dacica, cel puțin ne vor edifica în legătură cu locul de proveniență a materialului.

În orice caz întrebării din titlu credem că putem să-i răspundem cu certitudine: cel puțin material tegular aparținând acestei unități a fost folosit în programul de construcții de la Sarmizegetusa. Răspunsul la întrebarea legată de prezența efectivă a soldaților încă nu poate fi dat acum.

LEG. XIII GEMINA IN COLONIA DACICA SARMIZEGETUSA?

ABSTRACT

Main argument, for those who affirmed that Leg. XIII Gemina was never involved in constructive programs in Sarmizegetusa, was the fact that no stamp of this legion had discovered in the old or modern excavation. They says that all existing pieces are provide by aquisitions or privates collection and now it could be seen just in Deva or Cluj Napoca Museums. From IDR III/6 we know about at least

42 sample of Leg. XIII stamps, but the authors insist to sustain the fact that material was not discovered in Sarmizegetusa, but Micia. Some years ago Mr. prof. Ioan Piso published a stamp of Leg. XIII discovered in East side of East wall of the city. In inventories of the Sarmizegetusa I found a new stamp, unfortunately we don't know much about discovery conditions. Probably is providing by modern excavations, after 1984, because material from earlier excavations we keep in other building. In the excavations from 2003-2004 from Old Museum courtyard we discovered a stamp of the same unit of army.

On bases of this new discoveries we think that Leg. XIII, or parts of it, participated to construction program in Sarmizegetusa, but is very difficult to say, in this moment, when and where this hapened.

ABREVIERI

AAR	Analele Academiei Române
AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaMN	Acta Musei Musei Napocensis, Cluj
AIIA Iași	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIIA Cluj	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj
AnnCagliari	Annali della Facoltà di Scienze Politiche. Università di Cagliari
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
ArchAnz	Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchErt	Archaeologiai Értésítő, Budapesta
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArhVestnik	Arheološki Vestnik, Ljubljana
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassensis, Iași
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BMA	Bibliotheca Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ	Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Dacia	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
D.J.A.N. Cluj	Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , București
GSAD	Godisnik Serbskog Arheološkog Društva, Beograd
GZMB	Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosnie i Hercegovine, Sarajevo
IDR	<i>Inscripțiile Daciei Romane</i> , București, 1957-1988
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin
IGBR II	Georgi Mihailov (ed.), <i>Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae</i> , 2. <i>Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae</i> , Sofia 1958.
IGBR III/1	Georgi Mihailov, <i>Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae</i> , III/1, Sofia, 1961
IGBR III/2	Georgi Mihailov. <i>Inscriptiones inter Haemum et Rhodopem repertae. Fasciculus prior: Territorium Philippopolis</i> , III/2, Sofia, 1970.
IK	Inschriften Kleinasiens, Bonn
IK Prusa ad Olympum	Thomas Corsten, <i>Die Inschriften von Prusa ad Olympum</i> . 2 vol., Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 39-40, Bonn 1991-1993
ISM	<i>Inscripțiile din Scythia Minor</i> , București
Istros	Anuarul Muzeului Brăilei, Brăila
IzvestijaSofia	Izvestija na Arheologičeski Institut, Sofia

JahrRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen entralmuseums, Mainz
JahresschriftHalle	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle
KSMoskva	Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moscova
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
NAC	Numismatica e Antichità Classiche Quaderni Ticinesi, Lugano
NotSc	Notizie degli scavi del antichità, Milano-Roma
NSb	Numismaticky Sbornik, Praga
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
RendAccPont	Rendiconti Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Roma
RendBologna	Rendiconti della Reale Accademia di Scienze dell'Istituto di Bologna. Classe di scienze morali, Bologna
RAEstVest	Revue Archéologique de l'Est et du Centre Est, Dijon
RMM-M	Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Muzeu, București
RSI	Rivista Storica Italiana, Roma, Torino, Firenze
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCȘ-Iași	Studii și cercetări științifice, Iași
SRIR	Studii și referate privind Istoria României, București
Suceava	Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava
TD	Thraco-Dacica, București
ZFF	Zbornik Filozofsko Fakulteta, Beograd
ZNMB	Zbornik Narodog Muzeja Beograd
ZSAK	Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Basel